

“BOZOR” ROMANINING FALSAFIY-BADIIY KONSEPSIYASIDA NOREALISTIK UNSURLAR

Fatullayeva Nilufar Oqiljon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika universiteti,
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17377993>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek zamonaviy nasrining yirik namoyandasi Xurshid Do'stmuhammad ijodining o'ziga xos jihatlaridan biri – norealistik unsurlar tahlil qilinadi. Asosan “Bozor” romanidagi badiiy reallik, antiutopik ruh, ramziy obrazlar, falsafiy talqinlar, shuningdek, muallifning realizmdan chiqib, o'ziga xos badiiy-estetik qatlam yaratish uslubi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: norealizm, antiutopiya, falsafiy badiiyat, ramz, metafora, inson va zamon, badiiy konsepsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются нереалистические элементы как одна из характерных особенностей творчества крупного представителя современной узбекской прозы Хуршида Дустмухаммада. Основное внимание уделяется художественной реальности, антиутопическому духу, символическим образам, философским интерпретациям романа «Бозор», а также тому, как автор, выходя за рамки реализма, создает собственный художественно-эстетический пласт на научной основе.

Ключевые слова: нереализм, антиутопия, философская художественность, символ, метафора, человек и время, художественная концепция.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida o'zbek adabiyotida badiiy tafakkurning yangicha bosqichi kuzatildi. Bu davr nasrida inson tafakkuri, jamiyatdagi o'zgarishlar, ma'naviy inqirozlar va ichki ziddiyatlar badiiy talqinning markaziga chiqdi. Ayniqsa, realizm chegaralaridan chiqib, badiiy tafakkurda norealistik unsurlar – ramz, metafora, ichki monolog, antiutopik va psixologik yo'nalishlar kuchaydi.

Xurshid Do'stmuhammad bu jarayonning yetakchi namoyandalaridan biridir. Uning “Bozor”, “Oromkursi”, “Sof o'zbekcha qotillik”, “Mahzuna”, “Ibn Mug'anniy” kabi asarlarida reallik va noreallik sintezida yangi adabiy makon yaratilgan. Ayniqsa “Bozor” romani o'zbek nasrida antiutopik dunyoqarashni, “bozor insoni” fenomenini falsafiy va estetik jihatdan tadqiq etgan yirik asar sifatida e'tirof etiladi.

1. Norealizm tushunchasi va uning adabiyotdagi ifodasi

Norealizm – bu realizmga xos tashqi voqelik tasviridan voz kechib, ichki kechinma, falsafiy mushohada, ramziy obraz va tushunchaviy qatlamlar orqali haqiqatni ifodalashga yo'naltirilgan badiiy yo'nalishdir¹. U ko'proq inson tafakkurining murakkab, paradoksal, ong osti qatlamlarini ochishga intiladi.

O'zbek adabiyotida norealistik yo'nalish 1980-1990-yillarda, ya'ni “inson konsepsiyasi”ning markazlashuvi davrida shakllandi. Shukur Xolmirzayev, Murod Muhammad Do'st, Xurshid Do'stmuhammad, Nazar Eshonqul singari yozuvchilar ijodida realizm va norealizm oralig'idagi shakllar paydo bo'ldi.

“Bozor” romani ana shu badiiy burilmaning yorqin namunasi bo'lib, unda real hayot faktlari bilan bir qatorda ramziy, tushuncha asosli, falsafiy-norealistik qatlam mavjud.

¹ Rasulov A. Norealistik tafakkur va zamonaviy o'zbek nasri. – Toshkent: “O'zbekiston adabiyoti va san'ati”, 2019, №6. 20-bet

2. "Bozor" romanining umumiy badiiy konsepsiyasi

Roman 2000-yilda yozilgan bo'lib, unda mustaqillikdan keyingi davrda shakllangan yangi ijtimoiy-madaniy muhit – bozor sharoiti inson ma'naviyatiga, ruhiyatiga qanday ta'sir ko'rsatgani yoritiladi. Asarning nomidayoq asosiy ramz – "bozor" so'zi ikki ma'noli talqinda keladi:

1. Tashqi bozor – savdo, manfaat, foyda, moddiylik dunyosi.
2. Ichki bozor – inson vijdoni, qadriyatlar, e'tiqodlar "savdosi".

Muallif ana shu ikki qatlam orqali o'z davrining eng og'riqli savollariga javob izlaydi. Shu bilan birga, voqealar ko'p hollarda real hayot mantig'iga emas, balki ruhiy-mavhum holat, tush, illyuziya, ramzlar orqali rivojlanadi – bu esa norealistik tasvirning asosi hisoblanadi.

3. Norealistik unsurlar tizimi

"Bozor" romanida makon va zamon real chegaralarga ega emas. Bozor joy sifatida ham, holat sifatida ham tasvirlanadi. Asar voqealari aniq tarixiy davrga bog'lanmagan, balki ramziy zamonda kechadi – bu esa norealistik yo'nalishga xos xususiyatdir. Masalan, Fozilbekning ichki monologlari, uning "bozor"ni "vijdonlar bozori" sifatida talqin etishi – muallif uchun makon va zamonning faqat tashqi shakl emas, balki ruhiy kategoriya sifatida ifodalanishini ko'rsatadi.

Roman butunlay ramzlar tizimiga asoslangan. "Bozor" –bu jamiyat, insonlar orasidagi manfaat kurashi, axloqiy qadriyatlarning sinov maydoni.

Qahramonlar ham ramziy yuklamaga ega:

Fozilbek – "fuzul", "fazilat" so'zlariga yaqin, ya'ni ruhiy poklik timsoli.

Diyorbek – "diyor", "yer", "moddiy dunyo" ma'nolarini anglatib, real hayotga bog'langan inson obrazidir.

Qadriya – qadriyat, ma'naviy o'lchov timsoli.

Bu ramziy nomlar orqali muallif inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatni falsafiy darajaga ko'taradi.

Romanda bir necha joyda tush motivi ishlatilgan. Fozilbek o'zini tushda go'yo boshqa zamonda, boshqa hayotda his etadi. U tush orqali o'z ruhining "bozorini" ko'radi. Bu o'tishlar norealistik uslubning eng yorqin ko'rinishidir, chunki u real voqelik bilan ruhiy tasavvurni aralashtirib, o'quvchini real chegaralardan olib chiqadi.

"Bozor" – bu jamiyatning "bozor qonunlari"ga asoslangan, ma'naviyatga befarq dunyosini tanqid qiluvchi antiutopik roman. Yozuvchi reallikni emas, balki reallikning inqirozini ko'rsatadi. Bozor – bu metaforik makon: unda hamma narsa sotiladi – e'tiqod, vijdon, sevgi, hatto insonning o'zi ham. Shu orqali muallif norealistik badiiy vositalar orqali insoniyatning ma'naviy qulashi haqidagi ogohlik signalini beradi.

4. Qahramonlar tizimi va ularning norealistik tabiatini ochish

Fozilbek – "bozor insoni"ga qarshi ruhiy kurashchi. Fozilbekning dunyoqarashi real hayot qonunlariga mos kelmaydi. U bozorni nafaqat iqtisodiy tizim sifatida, balki axloqiy xavf deb biladi. Uning o'ylari, kechinmalari ko'pincha tushga, ruhiy monologga, g'aroyib tasavvurlarga aylanadi. Shu sababli, uning timsolida muallif norealistik tafakkurning markazini – inson ruhining inqirozini ifodalaydi.

Diyorbek – jamiyatning real qiyofasi. Diyorbek real hayotga, "bozor qonunlariga" moslashgan inson. U pragmatik, lekin ma'naviy jihatdan bo'sh. U orqali muallif "bozor insoni" tipini yaratgan – bu tip norealistik talqinda emas, balki ramziy-timsoliy ma'noda yashaydi. Fozilbek va Diyorbek qarama-qarshiligi aslida ruh va tana, vijdon va nafs, ideal va real o'rtasidagi azaliy ziddiyatdir.

Qadriya – qadriyatlar ramzi. Qadriya nomi o'zida muhim semantik yukni olib yuradi. U sevgi, fidoyilik, ma'naviyatni ifodalaydi. Biroq bu obraz ham real shaxs emas – u Fozilbek

ongida yashaydigan ideal, ruhiy tasavvurdir. Shu sababli, Qadriya norealistik obraz sifatida qahramon ruhiyatining in'ikosiga aylanadi.

Roman til va uslub jihatidan ham norealistik yo'nalishga xos. Yozuvchi ichki monolog, ong oqimi, tush va xotira almashinuvlari orqali syujetni harakatga keltiradi. Bu uslub o'quvchini voqelikdan emas, balki inson onginging murakkab dunyosidan o'tkazadi. Bu jihatdan Xurshid Do'stmuhammadning uslubi G'arb adabiyotidagi Frants Kafka, Alber Kamyu, Herman Hesse kabi ekzistensial yozuvchilarga yaqin turadi, ammo u o'zbekona ma'naviyat zaminida mustaqil falsafiy qatlam yaratgan².

"Bozor" romanida til faqat ifoda vositasi emas, balki badiiy-falsafiy energiya manbayi. Muallifning tili poetik, ramziy, aksariyat hollarda ichki mushohada tarzida kechadi.

Ko'plab so'zlar ramzga aylangan: "savdo", "foyda", "narx", "vijdon", "qadr", "ruhiy bozor" – bular oddiy iqtisodiy termin emas, balki jamiyatdagi ma'naviy qadrsizlikning belgilaridir. Shu yo'sinda, tilning metaforik kuchi norealistik ifodaning markazida turadi.

Xurshid Do'stmuhammadning "Bozor" romani o'zbek adabiyotida norealizmning shakllanishida muhim bosqich bo'ldi. Unda:

- falsafiy proza yo'nalishi mustahkamlandi;
- antiutopik fikrlash (insonning jamiyatdan begonalashuvi) o'zbek nasrida chuqur tahlil qilindi;
- ma'naviy-axloqiy tanazzul masalasi ramziy-norealistik usulda ifodalandi³.

Roman bugungi o'quvchini o'z ichki "bozorini" anglashga, ma'naviy qadriyatlar qadrini his etishga undaydi.

XULOSA. "Bozor" romani – Xurshid Do'stmuhammad ijodining cho'qqisi bo'lib, o'zbek nasrida norealistik tafakkur, antiutopik tasvir va ramziy falsafiylikning mukammal uyg'unligini ko'rsatadi.

Asarda norealistik unsurlar quyidagi jihatlar orqali namoyon bo'lgan:

- makon va zamonning ramziy talqini;
- tush va ong oqimi texnikasidan foydalanish;
- qahramonlarning ruhiy dunyosini real faktlardan ustun qo'yish;
- falsafiy til va ramzlarning markazga chiqishi;
- ma'naviy inqirozning ramziy obrazlar orqali tasvirlanishi.

"Bozor" – nafaqat bir davr romanidir, balki o'z zamonining ma'naviy ko'zguvidir. Unda norealistik uslub orqali insoniyatning eng muhim savoli – "insonga nima bo'ldi?" degan falsafiy dard ifoda topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Do'stmuhammad X. Bozor. – Toshkent: "Yozuvchi", 2000. 249 b.
2. Karimova N. O'zbek zamonaviy nasrida metaforik tafakkur. – Toshkent: "TDIU nashriyoti", 2021. 75 b.
3. Mansurjonova G.M. Xurshid Do'stmuhammadning "Bozor" romanida antiutopik g'oyalar tasviri. – Oriens, 2022.
4. Rasulov A. Norealistik tafakkur va zamonaviy o'zbek nasri. – Toshkent: "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", 2019, №6.

² Karimova N. O'zbek zamonaviy nasrida metaforik tafakkur. – Toshkent: "TDIU nashriyoti", 2021. 46-bet

³ Sobitova M. Adabiyotda antiutopiya tushunchasi va o'zbek nasridagi ifodasi. – Toshkent "Sharq", 2020. 123-bet

5. Sobitova M. Adabiyotda antiutopiya tushunchasi va o'zbek nasridagi ifodasi. – Toshkent “Sharq”, 2020. 167 b.
6. Zohidov N. Zamonaviy o'zbek romani poetikasi. – Toshkent, 2018. 184 b.
7. X.Davron portali. Xurshid Do'stmuhammad – “Ikki romandan iborat yangi kitob” haqida. – 2021.